

ปัญหาการให้สิทธิในที่ดินของรัฐ หน้าที่ในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการ
สืบสิทธิการใช้ประโยชน์ของโฉนดชุมชนตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี
ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553¹

กัญยรัตน์ ไชยวัฒน์²

จากการศึกษาเกี่ยวกับระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 มี
วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงประวัติความเป็นมา แนวคิด และทฤษฎี หลักเกณฑ์การให้สิทธิในที่ดินของรัฐ
หน้าที่ในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการสืบสิทธิการใช้ประโยชน์ของโฉนดชุมชน
ซึ่งโฉนดชุมชน เป็นคำที่เกิดขึ้นจากการแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีชุดที่มี นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เป็น
นายกรัฐมนตรี ได้แถลงต่อรัฐสภาเมื่อครั้งเข้ารับตำแหน่ง ในวันที่ 30 ธันวาคม 2551 โดยจะสนับสนุนการ
แก้ไขปัญหาที่ดินให้เกษตรกร มุ่งเน้นให้นำที่ดินที่มีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรมมาจัดสรรเป็นที่ดินทำกินให้กับ
เกษตรกรผู้มีฐานะยากจนในรูปของธนาคารที่ดินและเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ์ให้แก่เกษตรกรผู้มีฐานะ
ยากจน และชุมชนซึ่งทำกินอยู่ในที่ดินของรัฐในรูปของ โฉนดชุมชน ซึ่งนโยบายของคณะรัฐมนตรีชุดนี้
สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 หมวด 5 แนวนโยบาย
พื้นฐานแห่งรัฐ และส่วนที่ 8 แนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในมาตรา 85
(ปัจจุบัน หมวด 6 แนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 72)ได้กำหนดให้รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านที่ดิน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินให้ครอบคลุมทั่วประเทศ ให้
คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งผืนดิน ผืนน้ำ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และ
การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและกำหนดมาตรฐานการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน ซึ่งให้
ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการใช้ที่ดิน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย รวมทั้งการ
กระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม และดำเนินการให้เกษตรกรสิทธิในที่ดินเพื่อประกอบเกษตรกรรม
อย่างทั่วถึงโดยการปฏิรูปที่ดิน หรือ วิธีอื่น และจัดหาแหล่งน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างพอเพียงและ
เหมาะสมแก่การเกษตร

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหาการให้สิทธิในที่ดินของรัฐ หน้าที่ในการดูแล
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการสืบสิทธิการใช้ประโยชน์ของโฉนดชุมชนตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่า
ด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ จุฑามาศ นิสารัตน์ และคณะกรรมการ
สอบ คือ รองศาสตราจารย์ พิมพ์ใจ รื่นเริง และรองศาสตราจารย์ ดร.ณฐ สันตสว่าง

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง (วิทยาเขตบางนา)

จากการศึกษาทำให้ทราบว่าระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชนนั้น มีปัญหาหลายประการ ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้

จากการศึกษาประเด็นปัญหาการให้สิทธิแก่ประชาชนหรือชุมชนในการใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐในรูปของโฉนดชุมชน ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 ให้ความหมาย โฉนดชุมชน ไว้ว่า “โฉนดชุมชน” หมายความว่า หนังสืออนุญาตให้ชุมชนร่วมกันบริหารจัดการ การครอบครอง และใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐเพื่อสร้างความมั่นคงในการอยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์ในที่ดินของชุมชน ซึ่งชุมชนมีหน้าที่ต้องดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตลอดจนปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้โดยกฎหมาย ซึ่งการให้สิทธิแก่ชุมชนหรือประชาชนใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐนั้นเป็นไปตามนโยบายของคณะกรรมการ โดยคณะกรรมการดังกล่าวนี้ไม่มีกฎหมายในการรับรองอำนาจหน้าที่ไว้ มีเพียงระเบียบฉบับนี้เท่านั้นที่ให้อำนาจแก่คณะกรรมการ ซึ่งเป็นอำนาจที่ไม่มีความมั่นคงแน่นอน ดังนั้น การให้สิทธิทำกินและอยู่อาศัยแก่ชุมชน ตามมติหรือนโยบายของคณะกรรมการจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีความแน่นอนในสิทธิที่จะได้รับ สิทธิดังกล่าวนี้อาจจะถูกเพิกถอนหรือเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายของคณะกรรมการแต่ละยุคหรือแต่ละสมัยก็ได้ จึงก่อให้เกิดความหวาดระแวงในการใช้สิทธิในที่ดินและทรัพยากรของชุมชน ทั้งนี้ เพราะระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 ที่เป็นเพียงกฎหมายลำดับรอง ไม่มีกฎหมายที่รับรองการให้สิทธิแก่ประชาชนในการทำประโยชน์ในที่ดินและทรัพยากรบนที่ดินของรัฐไว้

และที่ดินที่นำมาจัดสรรให้แก่ประชาชนหรือชุมชนใช้ประโยชน์ในรูปของโฉนดชุมชน เป็นที่ดินอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งทรัพย์สินใดเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินแล้ว ไม่มีเอกชนคนใดจะมีกรรมสิทธิ์ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ที่รัฐได้มีการนำที่ดินของรัฐ ได้แก่ ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตป่าไม้ถาวรที่เสื่อมโทรม หรือที่ดินที่รัฐจัดซื้อหรือเวนคืน เจ้าของที่ดินซึ่งมิได้ทำประโยชน์ในที่ดินให้แก่เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกินได้ทำกินและอาศัยอาศัยในที่ดินดังกล่าว ซึ่งที่ดินที่นำมาจัดสรรให้แก่ประชาชนตามพระราชบัญญัตินี้บางส่วนเป็นที่ดินของรัฐที่เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินเช่นเดียวกับที่ดินที่นำมาจัดสรรในรูปของโฉนดชุมชน แต่พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินได้ให้สิทธิครอบครองในที่ดินดังกล่าวแก่ประชาชน โดยออกหนังสือรับรองสิทธิที่เรียกว่า ส.ป.ก. โดยผู้ที่ได้รับการจัดสรรที่ดินตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเมื่อปฏิบัติตามเงื่อนไขของกฎหมายที่บัญญัติไว้แล้ว จะได้สิทธิครอบครองในที่ดิน ซึ่งเป็นการได้สิทธิครอบครองอย่างแท้จริงต่างจากโฉนดชุมชนที่เป็นเพียงการได้สิทธิโดยหลอกเท่านั้น

ประเด็นปัญหาที่สอง ปัญหาหน้าที่ของประชาชนหรือชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในที่ดินโฉนดชุมชน โฉนดชุมชนเป็นการที่รัฐจัดสรรที่ดินให้แก่ประชาชนที่ไม่มีที่ดินทำกินได้ใช้ประโยชน์ ทำกิน หรืออยู่อาศัยในที่ดินดังกล่าว โดยชุมชนมีหน้าที่ต้องดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมด้วย หน้าที่ของประชาชนหรือคนในชุมชนเกี่ยวกับการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ แต่ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 ฉบับนี้ ได้มีการกล่าวถึงหน้าที่ของประชาชนหรือชุมชนในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้บางส่วนก็ตามอันเป็นกล่าวไว้ในส่วนต้นของระเบียบเท่านั้น ความว่า “โดยที่สมควรจัดให้ประชาชนที่รวมตัวกันเป็นชุมชนมีสิทธิได้รับหนังสืออนุญาตให้ใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐตามนโยบายโฉนดชุมชนของรัฐบาลที่แถลงไว้ต่อรัฐสภา โดยกำหนดให้มีคณะกรรมการกลางทำหน้าที่ประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐเจ้าของที่ดิน ชุมชน และประชาชน เพื่อดำเนินการขออนุญาตให้เป็นไปตามกฎหมายและหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการตามระเบียบนี้กำหนด อันจะเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนและประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแล รักษา และใช้ประโยชน์จากที่ดินของรัฐ ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล ยั่งยืน และสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน” การบัญญัติหน้าที่ของประชาชนหรือชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งระเบียบนี้ไม่ได้มีการบัญญัติไว้อย่างชัดเจนย่อมส่งผลต่อการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

ประเด็นปัญหาที่สาม ปัญหาการสืบทอดสิทธิการใช้ประโยชน์ของโฉนดชุมชน โฉนดชุมชน เป็นหนังสืออนุญาตให้ชุมชนบริหารจัดการการครอบครองและใช้ประโยชน์ในที่ดิน โดยไม่มีการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐให้แก่ประชาชน ทุกคนในชุมชนสามารถเป็นเจ้าของร่วมกันได้ทั้งหมดในที่ดินนั้น และสิทธิที่สืบทอดไปยังทายาทได้ การสืบทอดสิทธิการใช้ประโยชน์แตกต่างจากการตกทอดเป็นมรดกแก่ทายาท ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์นั้น มรดกที่เป็นที่ดินทั้งที่มีกรรมสิทธิ์หรือมีเพียงสิทธิครอบครองย่อมตกทอดแก่ทายาททันทีโดยผลของกฎหมาย โดยไม่ต้องไปจดทะเบียนการได้มาก่อน แต่กรณีของโฉนดชุมชน เป็นเพียงการให้สิทธิในการทำกินในที่ดินของรัฐ และเมื่อพิจารณาระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 กลับไม่ได้บัญญัติเรื่องการสืบทอดสิทธิการใช้ประโยชน์ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้น การสืบทอดสิทธิในโฉนดชุมชน ควรมีการบัญญัติหลักเกณฑ์ เกี่ยวกับการตกทอดของสิทธิ เมื่อผู้ได้สิทธิทำกินในที่ดินที่เป็นโฉนดชุมชนถึงแก่ความตาย ทายาทหรือบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้นต้องเป็นผู้รับสิทธิเท่านั้น หรือในกรณีที่ผู้สิทธิในการใช้ประโยชน์ในที่ดินสิ้นสิทธิโดยการตาย แต่ทายาทของบุคคลดังกล่าวไม่ได้อยู่ในชุมชนการใช้ประโยชน์ในที่ดินควรตกแก่ใคร เพราะโฉนดชุมชน กำหนดให้เฉพาะคนในชุมชนเท่านั้นที่มีสิทธิ

จากการศึกษาค้นคว้าระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชนนี้ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ คือ

1. ปัญหาการให้สิทธิแก่ประชาชนหรือชุมชนในการใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐในรูปของโฉนดชุมชน มีข้อเสนอแนะคือ เห็นควรแก้ไขระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553

โดยออกเป็นกฎหมายระดับพระราชบัญญัติ โดยบัญญัติรับรองอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการในการดำเนินงานจัดให้มีโฉนดชุมชน ดังนี้

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้ “คณะกรรมการ” หมายความว่า คณะกรรมการประสานงานเพื่อจัดให้มีโฉนดชุมชน

มาตรา 9 “กำหนดให้คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (1) เสนอนโยบาย แผนงาน และงบประมาณในการดำเนินงานโฉนดชุมชนต่อคณะรัฐมนตรี
- (2) กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการดำเนินงานโฉนดชุมชนตามระเบียบนี้
- (3) ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนมีความพร้อมในการดำเนินงานโฉนดชุมชนรวมทั้งการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องและจริงจัง
- (4) ตรวจสอบและพิจารณาความเหมาะสมของชุมชนที่อาจได้รับอนุญาตจากหน่วยงานของรัฐในการดำเนินงานของโฉนดชุมชน ตลอดจนติดตามการดำเนินงานโฉนดชุมชนในแต่ละพื้นที่ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้
- (5) ประสานงานและติดตามหน่วยงานของรัฐในการดำเนินการตามนโยบายและแผนงานของงานโฉนดชุมชน
- (6) แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานให้ปฏิบัติตามที่คณะกรรมการมอบหมาย
- (7) ดำเนินการหรือปฏิบัติงานอื่นใดที่เกี่ยวกับโฉนดชุมชนให้เป็นไปตามกฎหมาย กฎ คำสั่ง และมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้อง”

รวมทั้งจัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดสรรที่ดินให้แก่ชุมชนเพื่อเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงในเรื่องนี้เป็นการเฉพาะ เมื่อประชาชนที่เกิดความเดือดร้อน หน่วยงานที่รับผิดชอบนี้สามารถเข้ามาดูแล หรือเยียวยาปัญหาได้โดยตรง ทำให้การทำงานของ การจัดให้มีโฉนดชุมชนแก่ประชาชนหรือชุมชนเป็นไปอย่างสะดวก และเป็นระบบ และรับรองอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการที่ทำงานในหน่วยงานนี้โดยการบัญญัติหน้าที่ไว้พระราชบัญญัตินี้เช่นเดียวกัน เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดิน ฯ ซึ่งมีสำนักงานการปฏิรูปที่ดินรับผิดชอบในเรื่องนี้โดย และมีคณะกรรมการในการทำงานตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 12 อันเป็นการสร้างความมั่นคงแก่สิทธิในการมีที่ดินทำกินและอยู่อาศัยของประชาชน หรือชุมชน โดยไม่ต้องมีความกังวลเกี่ยวกับการถูกยกเลิกเพิกถอนสิทธิการใช้ประโยชน์ในที่ดินดังกล่าว เพราะสิทธิการของประชาชนนั้น ได้รับรองไว้โดยการบัญญัติเป็นกฎหมายที่สามารถให้สิทธิแก่ประชาชนในการใช้ประโยชน์ในที่ดินหรือสิทธิครอบครองได้อย่างมั่นคง โดยออกเป็นพระราชบัญญัตินี้

มาตรา 5 “ให้จัดตั้งสำนักงานการจัดให้มีโฉนดชุมชนขึ้นในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์มีวัตถุประสงค์เพื่อดำเนินการจัดให้มีโฉนดชุมชนตามพระราชบัญญัตินี้ เรียกโดยย่อว่า ส.จ.ช.”

มาตรา 6 “ให้ ส.จ.ช. เป็นทบวงการเมือง มีฐานะเทียบเท่ากรม โดยมีเลขาธิการสำนักงานจัดให้มี โฉนดชุมชนเป็นหัวหน้าสำนักงาน”

มาตรา 8 “ให้ ส.จ.ช. มีอำนาจหน้าที่ดำ เนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมตามพระราชบัญญัตินี้”

2. ปัญหาหน้าที่ของประชาชนหรือชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในที่ดิน โฉนดชุมชน เห็นควรออกระเบียบฉบับนี้เป็นพระราชบัญญัติโดยบัญญัติ หน้าที่ของประชาชน โดยพิจารณา เปรียบเทียบกับพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ซึ่งพระราชบัญญัตินี้มีวัตถุประสงค์ให้บุคคลและชุมชน ได้ประโยชน์จากป่าชุมชน เกิดเจตคติในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนร่วมกับรัฐ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เกี่ยวกับหน้าที่ในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับโฉนดชุมชน ดังนี้ มาตรา 10 “สมาชิกชุมชนมีหน้าที่ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในที่ดินโฉนดชุมชนดังนี้

- (1) อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ
- (2) ฟื้นฟูพื้นที่ป่าในเขตโฉนดชุมชนโดยการปลูกป่าทดแทน
- (3) ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีที่หลากหลายของชุมชนในการอนุรักษ์ การฟื้นฟู การ

พัฒนาการควบคุมดูแล และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในโฉนดชุมชน

- (4) ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในโฉนดชุมชนอย่างสมดุลและยั่งยืน”

3. ปัญหาการสืบสิทธิการใช้ประโยชน์ของโฉนดชุมชน การตกทอดแห่งสิทธิเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังนั้น จึงเห็นควรให้มีการตราระเบียบฉบับนี้เป็นกฎหมายระดับพระราชบัญญัติ และมีการบัญญัติเป็นมาตรานี้ในพระราชบัญญัตินั้น เกี่ยวกับการตกทอดทางมรดกของสิทธิในที่ดินนี้ เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ที่บัญญัติการตกทอดทางมรดกหรือ การโอนสิทธิครอบครองไว้ในมาตรา 39 จึงควรบัญญัติให้สิทธิในที่ดินนั้นตกทอดไปยังทายาทโดยธรรม โดยทายาทที่มีสิทธิในการสืบสิทธินั้นต้องเป็นบุคคลที่อยู่ในชุมชนที่ได้รับการจัดสรรที่ดินเป็นระยะเวลา พอสมควร หรือในกรณีที่ทายาทโดยธรรมไม่ได้อยู่ในชุมชน และไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในชุมชน นั้นให้ทายาทมีสิทธิโอนหรือจำหน่ายที่ดินให้แก่หน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับโฉนดชุมชนเท่านั้น หรือ จำหน่ายให้แก่บุคคลที่อยู่ในชุมชนที่มีอาชีพเกษตรกรรมในชุมชนเท่านั้น เพื่อเป็นการคุ้มครองสิทธิของ ทายาทในการได้รับมรดกในที่ดิน และที่ดินนั้นก็ยังเป็นของบุคคลในชุมชนต่อไป ดังนี้

มาตรา 11 “ที่ดินที่บุคคลได้รับสิทธิโดยการจัดให้มีโฉนดชุมชนจะทำการแบ่งแยก หรือโอนสิทธิใน ที่ดินนั้นไปยังผู้อื่นมิได้ เว้นแต่เป็นการตกทอดทางมรดกแก่ทายาทโดยธรรม โดยทายาทโดยธรรมนั้นต้อง เป็นบุคคลที่อยู่ในชุมชนที่ได้รับการจัดสรรที่ดินไม่น้อยกว่า 3 ปี หรือโอนไปยังสำนักงานจัดให้มีโฉนด ชุมชน หรือ ส.จ.ช. หรือสมาชิกภายในชุมชนนั้น เพื่อประโยชน์ในการจัดให้มีโฉนดชุมชน ทั้งนี้ ให้เป็นไป ตามหลักเกณฑ์วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง”

เอกสารอ้างอิง

อริยพร โพธิ์ใส. “โฉนดชุมชน: ทางเลือกใหม่ในการจัดสรรที่ดินให้เกษตรกร.” **จุลนิติ** (กันยายน-ตุลาคม 2552): 141-142.